

Kolářková, Ludmila

**Příspěvek k psychologii osobnosti vysokoškolského posluchače :
(intelektuální a citové zrání posluchače)**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1959, vol. 8, iss. B6, pp. [39]-63

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107319>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDMILA KOLÁŘIKOVÁ

PŘÍSPĚVEK K PSYCHOLOGII OSOBNOSTI VYSOKOŠKOLSKÉHO POSLUCHAČE

(Intelektuální a citové zrání posluchače.)

Problém osobnosti patří k ústředním problémům v psychologii. Jeho řešení má velký význam nejen pro psychologickou teorii a praxi, nýbrž pro společenskou praxi všeho druhu, vychovatelskou, lékařskou i výrobní.

Závažnosti této problematiky jsou si vědomi také sovětští psychologové, kteří se k ní vracejí na stránkách Voprosů psychologie v pojednáních zásadní i dílčí povahy po jakési pauze, jež nastala v této oblasti od vydání Rubinštejnových Základů obecné psychologie (Moskva 1940), např. Vedenov, Rubinštejn a jiní. I v naší psychologii se dostává osobnost do popředí zájmu odborníků (jak bylo prohlášeno v programovém referátu prof. Doležela na psychologickém sjezdu ve Smolenici v listopadě r. 1957).

Osobnost není jen předmětem studia psychologie, nýbrž i společenských věd. Zatím co „společenské vědy odhalují nejobecnější zákony rozvoje osobnosti v procesu rozvoje společnosti v závislosti na změnách podmínek společenského života člověka, psychologie zkoumá, jak se formuje lidská individualita v daných konkrétních změnách historických podmínek a jak se v těchto podmínkách mění duševní život dítěte v duševní život dospělého člověka, jak probíhá další život osobnosti spolu se změnami postavení člověka ve společnosti a s rozvojem jeho společenské praxe.“ (A. V. Vedenov: Osobnost jako předmět psychologické vědy, Voprosy psichologii 1956, 1, str. 20.)

Osobnost je definována Marxem jako produkt společenských vztahů. Jde o vztahy činnosti, o vztahy interakce individua a společnosti v procesu kolektivní práce (Vedenov, tamtéž). U každého lidského individua jsou obecné vlastnosti organické a neuropsychické individualisovány, každý je určitou osobou a jako člen společnosti, jíž se od narození přizpůsobuje a jíž je výchovou záměrně formován, stává se osobností. Příslušníci téže společnosti se vyznačují některými společnými vlastnostmi, tvoří určitý společenský typ. Jedinec je ovšem ve svých zvláštnostech určován nejen společensky, ale také vrozenými vlastnostmi organismu (konstitucí), anatomicko-fysiologickými zvláštnostmi nervového systému a obecnými i speciálně lidskými zvláštnostmi typu v. n. č., jež spoluurčují jeho chování a prožívání. I ony však jsou modifikovány výchovným působením společnosti, a tím více jsou produktem výchovy vlastností charakteru, který je považován za jádro osobnosti. Osobnost se projevuje v individuálních rozdílech všech psychologických procesů, v jejich vývoji, hlavně však v každé záměrné činnosti individua. Každý druh psychologických procesů plní svou úlohu v životě osobnosti a v průběhu činnosti přechází ve vlastnosti osobnosti (Rubinštejn), jakožto stále a znovu se objevující rysy duševního života člověka, jejichž struktura tvoří osobnost.

Vlastnosti osobnosti je nutno chápat deterministicky, nikoli však jednostranně jako přímý účinek vnějších podmínek. Rubinštejn zdůrazňuje, že „při vysvětlování všech psychických jevů vystupuje osobnost jako jednotný souhrn vnitřních podmínek, jimiž se lomí všechny vlivy. These, podle níž vnější vlivy jsou spojeny se svým psychickým účinkem jen nepřímo, prostřednictvím osobnosti, je tím základem, kterým je určován theoretický přístup ke všem problémům psychologie osobnosti (jakož i k psychologii vůbec). Znamená zároveň, že psychický účinek každého vnějšího (tedy i pedagogického) působení na osobnost je podmíněn historií jejího vývoje.“ (Rubinštejn, *Voprosy psich.* 1957, 3, str. 30 n. *Čes. překl. Čs. psychologie II*, 1, 1958, str. 2.) Historickým podmíněním vývoje osobnosti se míní hlavně vliv společenské formace na obsah motivů osobnosti a vzájemný vztah motivů společenských a osobních. „Osobnost je tím významnější, čím více je v jejím individuálním přetavení obsaženo obecného.“ Pro přetavení společenských vlivů má základní význam vědomí, nejen jako vědění, nýbrž i jako vztah. Psychika má ovšem mnoho rovin, psychické procesy probíhají na různých úrovních, při čemž zůstává zachována celistvost psychické struktury člověka v důsledku všech jeho někdy protichůdných vlastností a tendencí. Psychický obsah lidské osobnosti tvoří motivy vědomé činnosti i rozmanité nevědomé tendence. Při obecné charakteristice osobnosti je třeba přihlédnout i k její „ideologii“, idejím, kterých člověk užívá jako zásad, na jejichž základě provádí hodnocení svých vlastních i cizích činů, a k motivačnímu aspektu jeho činnosti, tj. vztahu k daným úkolům. (Rubinštejn, *tamtéž.*) Důležité je i to, jakou úlohu, vedoucí nebo podřízenou, hrají jednotlivé vlastnosti v celkové struktuře dané osobnosti.

K psychologii osobnosti patří podle Rubinštejna (*Základy*, str. 516) tři základní otázky: 1. Co určitý člověk chce, to jest otázka jeho postojů a tendencí, potřeb, zájmů a ideálů; 2. Co může, to jest otázka jeho vloh, schopností a nadání (jeho vědomostí a dovedností); 3. Co člověk je, to jest otázka jeho charakteru. Psychické procesy nemohou být odděleny od psychických vlastností a stavů osobnosti, od vzájemného poměru mezi úrovní dosažených úspěchů a úrovní aspirací, která se vytvořila během předcházející činnosti (Rubinštejn, *Teoretické otázky psychologie a problém osobnosti*, str. 7 n.). Stěžejní otázkou zůstává, jak se motivy (pohnutky), charakterisující ani ne tak osobnost jako spíše okolnosti, v nichž se ocitla během života, přeměňují v to stálé, co charakterisuje danou osobnost. Právě pohnutky, vzniklé v důsledku životních okolností, jsou tím „stavebním materiálem“ z něhož se tvoří charakter. Všechno v psychice utvářející se osobnosti je tak či onak vnějškově podmíněno, avšak nic v jejím vývoji není vyvoditelné bezprostředně z vnějších vlivů. Zákony vnějškově podmíněného vývoje jsou vnitřními zákony. Z toho musí vycházet opravdové řešení nejdůležitějšího problému vývoje a vyučování, vývoje a výchovy (Rubinštejn, *Teoret. otázky*, str. 8).

Lidská osobnost, již je reálné individuum, se vyvíjí od narození po všech stránkách, tělesné, společenské a duševní ve stálém vzájemném působení se světem. Vývoj spočívá ve změnách, jejichž kvantitativní stránku nazýváme růstem, kvalitativní zráním. Probíhá v různých vývojových stádiích. Zde se zabýváme obdobím po 17. roce, kdy tělesný vývoj je v hlavních rysech ukončen, zatím co psychické zráním probíhá všestranně velmi intenzivně. Příznačně charakterisuje toto období adolescence Arjamov (*Věkové zvláštnosti dětí*, str. 171), který cituje Ušinského.

U studující mládeže probíhá psychické zrání déle než u mládeže pracující, neboť „čím vyšší kulturní úroveň chce člověk dosáhnout, tím je jeho dozrávání pro společenské úkoly delší“ (Hubert, Schmeing). Protože vývoj probíhá v procesu činnosti, bude u studující mládeže teoretická práce, studium, specifickým způsobem ovlivňovat utváření osobnosti. Protože se člověk vyvíjí v interakci s okolními lidmi, budou na posluchače působit především jejich učitelé a ostatní studenti i funkcionáři, způsob jejich práce a jednání, vztahy mezi nimi i vztah posluchačů k nim. Mimo to mají na posluchače dále vliv jejich rodiče a sourozenci i známí, i když je tento vliv zatlačen do pozadí zapojením posluchače do fakultního života, kde podléhá stále kontrole, musí se podřizovat objektivním požadavkům a vykazovat se výsledky své práce.

Chceme-li se zabývat utvářením osobnosti vysokoškolského posluchače, musíme především analyzovat vlivy, které na něho působí na fakultě i mimo ni a zkoumat způsob, jak je psychicky přetváří a jak se výsledek tohoto zpracování projevuje. Tyto vnější projevy, jež jsou zkoumání dostupnější, nelze odtrhovat od vnitřního prožívání. Ukazují se v nich posluchači, jací jsou, nikoli jací by měli být. Psychologii osobnosti posluchače filosofické fakulty jsem se zabývala ve větší práci, z níž zde podávám jen některé kapitoly. Sledovala jsem jednak vlivy fakultní i mimofakultní, které na posluchače působí, jednak jejich reakci na ně, jejich přetváření a tím formování jejich osobnosti po různých stránkách: 1. Zráním osobnosti posluchače po stránce intelektuální a utvářením světového názoru; 2. citovým zráním; 3. zráním vůle a charakteru; 4. kulturními zájmy a tvořivostí. Z toho uvádím v tomto pojednání první dvě kapitoly a stručně shrnutí výsledků obsažené v kapitole *O struktuře posluchačovy osobnosti*. Popis případů pro nedostatek místa zde nemohu uvádět.

Metoda práce

Při řešení problému osobnosti vysokoškolského posluchače vycházím jednak ze svých zkušeností, jednak jsem za tím účelem konala zvláštní výzkum. Zkušenosti s posluchači jsem získala ze svého působení na vysoké škole od r. 1945 (na filosofické fakultě v Brně, filosofické a pedagogické fakultě v Olomouci a na Vysoké škole sociální v Brně) v přednáškách, seminárních cvičeních, v konzultacích, při zkouškách, u přijímacích pohovorů, zvláště pak ve funkci pedagogické vedoucí posluchačů psychologie a ve funkci vedoucí pedagogické sekce fakultní organizace ROH, kterou jsem zastávala v roce 1954—1955 a ve spolupráci s ČSM (účast na plenárních, pořádání besed). Všimla jsem si interindividuálních rozdílů ve stupni zralosti a vyspělosti posluchačů, změn, které se s nimi od začátku studia na vysoké škole udály, intraindividuálních disparitací různých stránek osobnosti aj. O svých zkušenostech jsem si dělala příležitostně záznamy. Protože jsem po řadu let přednášela psychologii v rámci všeobecného základu pro III. ročník všech posluchačů, získala jsem zkušenosti se všemi posluchači za několik let (od roku 1951), takže jsem mohla srovnávat posluchače různých oborů. Při konzultacích a na besedách s posluchači, a hlavně jako pedagogická vedoucí, měla jsem možnost poznat, s jakými potížemi studijního i osobního rázu posluchači během studia zápasí. Z přijímacích hovorů jsem si učinila obraz o stupni připravenosti na vysokou školu a o plánech, s jakými uchazeči na vysokou školu přicházejí.

Kromě toho jsem v letech 1953—1956 konala individuální výzkum posluchačů filosofické fakulty v Brně. Řídila jsem se zásadou dobrovolnosti. Výzkumu se podrobili hlavně posluchači III. a IV. ročníku různých oborů, kteří mě znali z přednášek, a uvítali jej jako příležitost pohovořit si s psychologem o svých problémech.

Použila jsem metody programového rozhovoru, spojeného s pozorováním celkového projevu zkoumaného posluchače. Zkoumaná osoba neměla dojem zkoušky, nýbrž spíše konzultace. Tato metoda poskytuje široké možnosti. Podle Levitova (Otázky psychologie charakteru, str. 157): „nejlepší typ rozhovorů je ten, v němž se podaří vyvolat souvislé vyprávění, občas

přerušované odpověďmi na otázky, které řídí jeho postup“. Zaměřovala jsem se při něm na rodinné poměry posluchačů, hmotné a sociální podmínky, zdravotní stav, vztah k zvolení studiu oboru studia a vlivy, které na volbu působily. Dále jsem si všímala poměru pokusné osoby k fakulturnímu životu, ke kolektivu, individuálních osobních vztahů, kulturních zájmů, světového názoru a poměru k veřejnému životu. Speciálně jsem se zaměřovala na životní cíle a vztah k budoucímu povolání, způsob práce a potíže při studiu. Při tomto tématu jsem měla možnost upozornit posluchače na jeho chyby v práci a poradit mu, jak překonávat potíže. Nešlo tedy o postup objektivistický, nýbrž psychagogický. Zkoumaní posluchači byli jím přivedeni k zamyšlení nad svou osobní a studijní situací, k její analýze a kritickému pohledu na sebe a na možnosti dalšího odborného rozvoje. Rozhovory s jednotlivcem trvaly nejméně dvě hodiny, zpravidla déle. Protokoly byly vedeny jednak současně, jednak jsem je dodatečně doplňovala a zpracovávala. Rozhovory jsem konala s několika desítkami posluchačů, mimoto jsem si údaje pokusných osob doplňovala a ověřovala rozhovorem s pedagogickými vedoucími posluchačů různých oborů, s funkcionáři ČSM a ROH a zástupcem katedry pro vojenskou přípravu.

Údaje o posluchačích nemohly být vyčerpávající a nešly po některých stránkách do drobnosti. (Např. u otázky sexuálního života jsem se omezila jen na vlastní sdělení posluchačovo a nepřímé zprávy.) Přesto se domnívám, že právě toto studium případů (case study) mi poskytlo natolik synoptický pohled na různé stránky osobnosti posluchačovy a problémy jejího utváření, že mne poznatky takto získané opravňují k předběžným závěrům o posluchačích filosofické fakulty v Brně.

Nedostatkem mého zpracování materiálu je, že jsem nepoužila kvantitativní analýsy a nezpracovala jej statisticky, neboť jsem považovala výzkum za úplný a chtěla jsem v něm pokračovat. Slo mi ne tak o extenzivní výzkum, jako spíše o kvalitativní analýsu typických projevů a stránek osobnosti posluchače filosofické fakulty. „Je to, jak psychologie osobnosti musí být, jednak nomothetické, jednak idiografické zpracování.“ (Allport, Personality, str. 396.)

Zrání posluchačů po stránce intelektuální

Věk posluchačů spadá do období adolescence a rané dospělosti. Platí tedy po psychické stránce pro ně charakteristika adolescenta. Vysokoškolský student se však vyznačuje některými psychickými zvláštnostmi určenými povahou vysokoškolského studia a prostředím vysoké školy, které se odrážejí v celkové struktuře jeho osobnosti. Mladý člověk — adolescent se rozhoduje pro studium na vysoké škole s vědomím, že ho čeká pět let usilovné práce. Jeho intelektuální zájem bývá zpravidla velmi silný a také rozvoj po stránce intelektuální je nejvýznamnější. Myšlenková práce na vysoké škole probíhá jednak osvojováním kvanta vědeckých poznatků, jejich systému, a hlavně vědeckého způsobu myšlení.

Již na střední škole jsou žáci vedeni k systematické myšlenkové práci, ale poznatky se jim podávají spíše hotové, nepoukazuje se na sporné stránky věcí a jevů. nerozlišují se namnoze hypotézy od ucelené, uzavřené teorie. Hlavně se však neučí žáci na střední škole vědecké metodě. Na vysoké škole se mají naučit vědecky pracovat. Osvojit si vědeckou metodu nelze ovšem bez vědeckých poznatků samých.

Na tom, jak se k těmto poznatkům došlo, tedy na jejich vzniku a vývoji, se posluchači učí sami dobírat se vědeckého poznání. Nelze ovšem říci, že by se na vysoké škole dogmatismus nevyskytoval; možno rozlišovat dogmatismus ve způsobu podávání látky — k tomu svádějí vnější okolnosti, encyklopedické podávání látky v omezeném časovém rozmezí bez průvodních seminářů, — a dogmatismus obsahový, kde se vychází z určité these jako axiomu, jemuž se podřazují fakta bez ohledu na jejich podmínky a jejich vývoj.

Na látce, jež tvoří systém, učí se posluchači myslet systematicky. Na faktech vědecky zpracovávaných se učí pozorování. mohli bychom to nazvat odborným

nebo profesionálním pozorováním, jež znamená programové vnímání spojené s myšlením, analýsu a syntésu. Např. na oboru dějin umění se učí posluchači pozorovat obrazy, plastiky, architekturu, na oboru historie historické památky, číst staré texty, na prehistorii pozorovat, analyzovat a určovat materiál získaný vykopávkami, na hudební vědě poslouchat a přitom analyzovat hudební díla, na psychologii pozorovat psychické projevy a symptomy prožívání. Učí se jim rozumět, chápat jejich souvislosti a vysvětlovat je vědecky, tj. z dokazatelných příčin.

Na materiálu již známém, který se posluchači naučili pozorovat, učí se popisovat, analyzovat, srovnávat, třídit jevy podle určitého kritéria, kausálně vysvětlovat a zařazovat do širších souvislostí, i do souvislostí hospodářsko-sociálních, a vyjadřovat přesnými vědeckými pojmy. Osvojují si vědeckou terminologii, učí se vědecky myslet a správně své myšlenky formulovat. K tomu jsou systematicky vedeni, hlavně v proseminářích, seminářích a praktických cvičeních. O svých poznatech se učí vytvářet závěry, pronášet hypotézy, své soudy musejí odůvodňovat, dokazovat. Postupuje se přitom od jednoduššího k složitějšímu podle didaktických principů. Postup v učení vědeckému myšlení musí být metodický, posluchači musejí být neustále kontrolováni a korigováni.

Jak ukazují zkušenosti s prvním ročníkem posluchačů, vyjadřují se posluchači z počátku běžnými hovorovými výrazy anebo sice termíny vědeckými, ale neužívají jich přesně a nerozlišují jevně při jejich aplikaci. Teprve postupně se učí vážit každé slovo a přesně rozlišovat jeho význam. Pak se začnou vyjadřovat opatrněji, uvážlivě a postupně se používání vědeckých termínů automatizuje.

Typickou chybou myšlení u posluchačů, zvláště v prvních ročnících, je nevhodné a nadměrné generalisování. To souvisí pravděpodobně s tím, že posluchač má z počátku málo konkrétních poznatků z příslušné vědní oblasti a málo vlastních zkušeností z příslušného oboru. Záliba v obecnosti a v abstrakci je podle Ziehena pro adolescenta charakteristická, a tím více u studenta na vysoké škole. Sklon ke generalisaci je projevem také mladistvé odvahy k myšlení, které není dostatečně korigováno praxí.

Jinou chybou, kterou jsem u vysokoškoláků často zjistila, zvláště v prvních letech fakultních studií je, že nerozlišují stupně abstrakce a kladou různé případy abstrakce na jednu rovinu. Postupně se teprve učí stupně abstrakce rozlišovat a používat determinace. Tento postup se musí rozvíjet hlavně v proseminářích a seminářích na konkrétním odborném materiálu. Bylo by účelné, aby všichni vysokoškolští posluchači na theoretických fakultách prošli školením ve formální logice a obecné metodologii. Nedostatky v abstrakci a zobecňování se odstraňují sice během výuky v dalších letech, ale ještě v diplomových pracích se s nimi setkáváme.

Myšlenkový trénink získávají posluchači ve všech předmětech, kterým se na vysoké škole vyučuje, ale největší školení v myšlení dostávají v tom předmětu, který odborně studují. Tam totiž musejí nejvíce zacházet s konkrétním materiálem, učí se myslet „v duchu“ svého předmětu. U pomocných věd zpravidla neproniknou tak do jejich vědecké metody jako u předmětu hlavního. Ale pomocné vědy oboru osvětlují problematiku hlavního oboru a dalších, širších hledisek a uvádějí ji do nových souvislostí.

Ze začátku studia se posluchačům jeví jednotlivé přednášky izolovaně, jako by obsahem nesouvisely. V učebním plánu, který je nyní normován podle osnov, je sice na tuto souvislost pamatováno, ale každá přednáška se musí držet přede-

vším svého tematu a širší souvislosti mezi obsahem různých přednášek, a zvláště různých oborů, vytvářejí se v mysli posluchačů teprve postupně. Ve druhém ročníku a hlavně ve třetím je možno pozorovat, že se úseky látky jakoby zcelují. Posluchači chápou stavbu učiva svého oboru nejprve in abstrakto. Jednotlivé poznatky se postupně spojují mnohoznačnými vztahy navzájem.

Poznatky jejich aplikace na konkrétní jevy rostle s praktickými zkušenostmi v odborné práci. Výzbroj teoretickými poznatky zdokonaluje schopnost odborného pozorování, vytváří se schopnost odborného postřehu. Tím, že se svým odborným předmětem posluchač zabývá nejvíce, uplatňuje se správné myšlení v této oblasti nejprecisněji. Získává dovednost profesionálního chápání a zacházení s předměty, schopnost analýsy a syntézy v tomto oboru. Přitom povaha různých předmětů nese s sebou jemnější propracovávání myšlení v určitém směru. Tak na příklad u prehistoriků a historiků jsem pozorovala střízlivý, věcný způsob vyjadřování, zaměření k faktům; u uměnovědců spíše hodnotící způsob myšlení, v němž subjektivní citový postoj pronikal všemi jejich projevy.

Přesnost myšlení se zdokonaluje hlavně samostatnou prací v seminářích, a zvláště při diplomových pracích. U posluchačů pozorujeme často chybu, že neumějí myslet dialekticky a přihlížet současně k různým stránkám jevu a komplexním okolnostem. Přihlížejí-li k jedné podmínce, jako by ztráceli se zřetele podmínky nebo stránky ostatní. Je to způsob skutečnosti neadekvátního metafysického myšlení, který lze nazvat myšlením lineárním. Musí se stále učit chápat předměty a jevy skutečnosti nikoliv staticky, nýbrž geneticky a dialekticky, tj. jako projev boje protikladů.

Musí se učit přesně rozlišovat mezi fakty a výkladem faktů. Při výkladu faktů postupují často apriorně a z malého faktového materiálu činí dalekosáhlé závěry. Své individuální nazírání na jevy skutečnosti považují často za směrodatné pro druhé, projevují tedy jakýsi individualismus v myšlení, subjektivismus, a teprve postupně se učí kritickému postoji k vlastnímu způsobu nazírání na věci. To jsou nejčastěji se vyskytující nedostatky v oblasti myšlení, které postupně musejí být u posluchačů vymycovány.

Zvláštní postavení mezi odbornými předměty na fakultě má studium marxismu-leninismu. Jež seznamuje posluchače s marxistickým světovým názorem a s vědeckým chápáním přírody a společnosti.

V adolescenci se potřeba mít zodpověděny složité otázky filosofické, morální, náboženské, politické i hospodářské a společenské v nejširším slova smyslu vyskytovala u studující mládeže vždy. Volila se k tomu cesta individuálního poučení četbou, přednáškami a diskusemi. Ti, kdo studovali filosofii odborně, se s těmito otázkami museli vypořádávat v rámci svého oboru, studující jiných oborů si hledali poučení příležitostně.

V socialistické jednotné škole je marxistickou ideologií proniknuto veškeré vyučování, některé obory však obzvláště. (Na příklad historie, literatura aj.) Nyní posluchači přicházejí již s určitými ideologickými poznatky na vysokou školu a jsou rámcově orientováni o hospodářsko-politickém vývoji společnosti v různých etapách společenského vývoje. Přinášejí si základy marxistického světového názoru ze střední školy.

Na vysoké škole se děje také výuka v odborných předmětech z hlediska marxistického světového názoru, na základě dialektického a historického materialismu. Kromě toho se v tzv. společném základě seznamují posluchači se základy marxismu-leninismu, dialektického a historického materialismu a politickou eko-

nomií ve značném rozsahu v přednáškách a seminářích. Účelem této výuky je, jednak seznámit je systematicky s teoretickými poznatky těchto disciplin, jednak utvářet přesvědčení socialistické — komunistické. K přesvědčení se má dospět na základě kritického rozboru jiných názorů, který má ukázat jejich slabou stránku. Proti nim je pak stavěn názor marxistický.

Na vysoké škole se marxismus probírá systematicky a do hloubky, neboť má vytvořit trvalý základ pro chápání jevů přírody a společenského dění, vytvořit marxistický postoj k životu, při němž jde nejenom o to, skutečnost poznávat, ale přetvářet, zaujmout marxistický postoj ke kulturnímu dění, k mezinárodnímu světovému dění a připravit pro boj proti přežitkům.

Mezi posluchači jsou jednotlivci různě vyspělí světonázorově. Nejvyspělejší bývají členové KSČ, ale i nestraníci mívají někdy solidní znalosti marxismu. V průměru však je nutno počítat s těmi poznatky a názory, které si posluchač na vysokou školu přináší. Někdy je to názorová tříšť různého původu, názorový eklekticismus (názorů filosofických, morálních, náboženských, politických, ekonomických). V průběhu studia se mají tyto názory korigovat a sjednotit v jeden ucelený vědecký světový názor, závazný pro myšlení a jednání. Tyto názory byly získány především rodinnou výchovou (názory náboženské), dále výchovou školní, která je dnes socialistická. Dalším zdrojem názorů mladých lidí jsou přátelé a známí, jejichž vliv nebývá kontrolovatelný, a hlavně také četba. Mladý člověk se pídí po poučení a čte bez náležitého výběru.

Způsob výuky v marxismu nebyl vždy vyhovující, jak ukázaly kritiky ministerstva školství. Proces utváření, eventuálně přetváření světového názoru je dlouhodobý a přesahuje dobu pobytu na vysoké škole. K přesvědčení musí člověk dojít bojem názorů, jinak je citové a naivní. A hlavně se k přesvědčení dospívá na základě vlastních zkušeností, které nabývá člověk v životní praxi, čili světový názor potřebuje dlouho zrát.

Vysokoškolští studenti získávají při dnešní výuce náležitý rozhled po problematice marxismu-leninismu, ale jsou to především teoretické znalosti. Protože mají málo zkušeností z praxe, nemohou si sami tyto názory ověřovat, proto u některých studentů se nepřetvořily ještě v názor na život, který by usměrňoval a motivoval jejich jednání. Vysokoškolští studenti marxistický světový názor promýšlejí; v seminářích jsou k jeho analýze přímo vedeni, při konzultacích mají možnost sporné otázky si ujasnit a také to dělají, ne však tak často, jak by bylo potřeba. Nedostatečné využívání konzultací je běžným zjevem. Způsob podávání látky, operující s citáty místo důkazů, dnes patří minulosti. Pro kritické zhodnocení dosavadních vlastních názorů a vytvoření nové synthesy názorové takový postup posluchačům vůbec nepomůže.

Měl-li posluchač názory odlišné, a zvláště byly-li provázeny citem, byl-li o jejich správnosti přesvědčen vzdává se jich těžko. Tam, kde nešly do hloubky nebo kde neměl posluchač vlastní odlišné názory, tam se světový názor utváří snáze. Při střetávání názorů se musejí znova promýšlet názory staré a anti-*thetické* názory nové, a nejčastěji z toho vyjde názorová synthesa, ponechávající ze starých, co se jeví jako kladné a cenné, a vybírající z nových to, co je lepší a v čem jevíly staré názory nedostatky. Přitom to, co je „kladné“, je ponecháno úsudku jednotlivce samotného. Působí při tom někdy citově nasycené asociace s minulými životními událostmi, vztah k lidem, které máme rádi (rodiče, děvče), které jsou příčinou, že zlikvidovat staré názory je pro jednotlivce proces složitý, bolestný a dlouhodobý.

Světový názor ve smyslu názoru na život a direktivy pro jednání není jen záležitostí rozumovou. Při svém výzkumu jsem se setkala s příklady názorového přetváření klidnou rozumovou cestou i cestou bolestnou, až dramaticky vystupňovanou.

Výuka marxismu-leninismu v každém případě nutí studenty, aby se zamýšleli i nad problémy, které by zůstaly posluchačům filosofické fakulty cizí nebo odlehlé. Jsou to hlavně problémy z politické ekonomie. Tím, že se s nimi teoreticky seznámí, vytvoří si k nim určitý postoj a v praxi, až do ní sami přijdou, budou si teoretické poznatky ověřovat a na konkrétních případech aplikovat. Také otázky z kulturní politiky posluchači filosofické fakulty živě sledují, to souvisí s jejich zájmy kulturními.

Teoretický podklad pro utváření světového názoru dává studentům jednak studium marxismu-leninismu, jednak se jejich odborný předmět postupně stává čím dál více prismaticem, kterým se dívají na svět. V něm si především teoreticky ověřují základní these dialektického a historického materialismu. Z toho, jak jim marxismus v jejich odborné práci pomáhá, hodnotí jeho význam.

Světový názor posluchačů je tedy za pobytu na fakultě vytvořen v hlavních rysech; některé jeho úseky jsou propracovanější, jiné zvládnuty jen schematicky nebo jsou mezerovité. Operativně jich pak používá při své práci nejprve tak, že je prostě přiřazuje k faktům, marxistické these nalepuje na jevy skutečnosti často jako vinětky čili používá jich zprvu mechanicky. Někdy je to důsledek nesprávného způsobu přednášení dogmatickým způsobem, anebo nepochopení. Teprve v průběhu let výuky v marxismu dovede posluchač marxistických pouček používat jako axiomů, které byly zjištěny na základě empirického materiálu, ale platí obecně. Pozvolna se učí chápat jevy skutečnosti dialekticky a dialektickou metodu se učí posluchači postupně uplatňovat v odborné práci. V referátech a v diskusích a společenských a kulturních problémech ji uplatňují spíše slovně, konkrétně však je prověrkou toho, jak si dialektickou metodu osvojili, hlavně diplomová práce.

Důležité je, že si studenti postupně ujasňují složitost jevů skutečnosti, a že je chápou jako problém. Roste analyticko-syntetická schopnost jejich myšlení a chápání skutečnosti. Mají se také u nich vytvořit určité žádoucí vlastnosti myšlení, jako je šíře, hloubka a kombinační schopnosti myšlení, jež jsou potřebné pro teoretickou práci.

I k životním problémům přistupují posluchači během let rozumově, dovedou postupně rozlišovat postoj citový (i svůj) a rozumový. Protože jsou schopní lépe analyzovat jevy v jednotlivé složky, mohou lépe chápat vnitřní zákonitost věcí. Správněji dovedou používat modálních soudů (co je možné, skutečné a nutné), nejen v látce odborné, ale také i jevů praktického života. V adolescenci se vytváří větší smysl pro skutečnost (ve srovnání s obdobím puberty). Adolescent si uvědomuje postupně, že možnost přechází ve skutečnost, nastanou-li pro to podmínky, objektivní i subjektivní, že se i tyto podmínky vyvíjejí nebo vytvářejí, že je musí člověk připravit, nestačí si je jenom přát.

Způsob myšlení a jeho vývoj můžeme pozorovat na fakultě v tom, do jakých problémů se posluchači pouštějí. Začátečníci by chtěli řešit problémy nejsložitější, chtěli by, jak se říká, stavět dům od střechy. Neuvědomují si, že pro to nemají předpoklady ve svých vědomostech ani metodických znalostech. Je to vidět na tématech, která si volí např. v pracovních skupinách posluchači prvního ročníku. (Např. na psychologii chtějí posluchači podat kritický rozbor psychologické

kých směrů, ač teprve s psychologií začínají. Chtějí se pouštět do zkoumání a posuzování mentální úrovně dětí, jež znají ve svém okolí, ač pro to nejsou ještě metodicky připraveni.) Možno říci, že čím chápou skutečnost zjednodušeněji, tím více mají odvahy k jejímu hodnocení a suverénnímu posuzování. Teprve postupně, jak roste jejich fond vědomostí a metodická výzbroj, stávají se sebekritickými a v posuzování skutečnosti objektivnějšími.

Rozumnost se projevuje také v posuzování druhých lidí. Z počátku se dopouštějí zjednodušování v chápání druhých lidí a přeceňují často význam vůle: kdyby ten člověk chtěl, mohl by to či ono udělat jinak. Složitost lidské povahy převádějí snadno na svobodu vůle a při kritice druhých vycházejí z předpokladu, že stačí je poučit a vytknout jim chyby a tím že je napraví. Posuzují je někdy tak jednostranně a přímočaře, aniž berou v úvahu jejich životní okolnosti, že se to rovná bezohlednosti. Později zpravidla uznávají, že druhému křivdili, přiznají svou jednostrannost a přicházejí na to, že lidi vlastně málo znají; že chtějí-li druhé vychovávat, nemohou prosazovat správné zásady nesprávnými metodami. A že i v posuzování a poznávání druhých lidí je nutno postupovat dialekticky a vysvětlovat jejich mentalitu z jejich životních podmínek.

U posluchačů prvních ročníků se setkáváme s velkorysým plánem a maximalistickými požadavky, hlavně na druhé. Teprve až sami při své práci vyzkoušejí, jak je obtížné dosáhnout náročného cíle, stanou se skromnějšími a přitom věcnějšími. Z počátku se s velkou energií pouštějí do úkolů, které si sami vytkli (například v pracovním kroužku) a dobrovolně se k nim zavázali. Za čas však zjistí, že se jim práce nedaří tak dobře a rychle, jak předpokládali. Zažijí zklamání. Pochopí neúčelnost svého počínání. Postupně se učí přihlížet k možnostem, lépe je odhadovat a na druhé i na sebe klást přiměřenější požadavky.

Toto postupné vystřízlivění v požadavcích se nejmarkantněji projeví u temat diplomových prací: lákají je zpravidla temata velmi široká a náročná. Postupně je omezují a zužují a nakonec vyřeší jen část toho zúženého programu. Také v odhadování času potřebného k práci (např. k vypracování referátu, přípravě ke zkouškám) se stávají po zkušenostech uvážlivějšími a učí se nepřeceňovat své síly.

Rostoucí rozumová schopnost se projevuje také v posuzování vlastních i cizích citů a charakterových vlastností, v nichž se mladý člověk dlouho nevyzná, nechápe jejich složitost a zpravidla je při posuzování zjednodušuje. Zveličuje význam jednoduchých projevů, má sklon sebe i druhé idealisovat. Teprve postupně si navyká méně předpokládat a více přihlížet ke konkrétním podmínkám. „Přání otcem myšlenky“, citové myšlení, fantasijní zaměřování se do budoucnosti a unikání tlaku přítomnosti postupně koriguje mladý člověk konfrontací s danou přítomnou skutečností: teď je to tak a tak, a to a to mohu nebo musím udělat. Nastává větší přizpůsobování se skutečnosti ve všech oblastech. Dosahuje se krátkodobé integrace, mladý člověk chápe situaci v její složitosti a z různých hledisek, i k integraci dlouhodobé. Spočívá v tom, že individuum dovede sledovat určitou linii svého základního zaměření k budoucím cílům a přitom se neustále vyrovnává adekvátně s bezprostředními vnějšími podněty a krátkodobými úkoly. Nedaří se mu to ovšem při různých životních situacích a ve všech oblastech stejně.

V oblasti pracovní tomu napomáhá systém zavedený na vysoké škole, rozvrh přednášek i ostatních učebních povinností a plánování zkoušek. Po zkušenostech v prvním ročníku se studenti naučí odhadovat svou pracovní výkonnost.

Rozumový přístup k vlastním citům, jakési zmoudření, nastává velmi obtížně. Napomáhají k tomu také zkušenosti jiných lidí, přátel a známých. Někdy rozmluva či porada s lidmi zkušenými. Student pozoruje, jak zápasí s obtížemi svého citového života. Dochází k dočasné rovnováze mezi požadavky myšlení a jednání. Na základě vlastních zkušeností přizpůsobuje mladý člověk své zásady konkrétním podmínkám, v nichž žije. Již to, že dovede odsunout řešení např. osobních, citových požadavků do budoucnosti, aniž tím neustále trpí, že se dovede citově ukáznit a citové impulsy tlumit, znamená úsporu a koncentraci duševní energie a tím možnost klidnějšího dozrávání v oblasti intelektuální a pracovní.

Tato rovnováha je ovšem dočasná, labilní. V nové situaci, je-li mladý člověk vystaven silným podnětům, hrozí se zvrtnout. A tu mu pomáhá rozumová analýza vlastní situace a vědomí, že jednotlivých částí svého životního plánu a splnění hlavních požadavků může dosáhnout postupně, po etapách. Tím více pak soustředí svou energii k práci, k odborné přípravě a získává širšího kulturního rozhledu. Nevystavuje se taktéž lehkomyšlně situacím, které by na něj citově působily a rozbouřily jeho fantasií. Vytváří si svou individuální mentální hygienu, učí se rozumět sám sobě a zacházet se sebou. Je ovšem pravda, že se toto zmoudření v citových záležitostech nevyskytuje u vysokoškoláků běžně, ale při svém výzkumu i pozorování jsem se s takovými případy setkala. Doba, po kterou dokáže mladý člověk odolávat citovému náporu a své city ovládat, je různá; někdy trvá léta, načež pak je vystředána fáze projevené citové potřeby, aktivního zájmu o příslušníky druhého pohlaví.

V chápání světa a lidí včetně vlastního já se postupně u vysokoškolského studenta projevuje smysl pro skutečnost. Vedou ho k tomu odborné předměty i filosofie, marxismus. Naučí se realizovat svá subjektivní přání, korigovat je poznáním objektivní skutečnosti a vytváří si reálný obraz světa. Determinismus se stává postupně principem všeho jeho myšlení a kausální chápání proniká i jednáním v soukromém životě a uplatňuje se v jeho vztazích osobních, ve sféře citové a pudové. Vyvstává u něho otázka, sloučit pojem svobody vůle, svobody jednání, které se nechce vzdát, s obecným principem determinismu. To je jeden z problémů, jež si vysokoškolský student zpravidla řeší při vytváření své životní filosofie.

Zrání intelektuální se v průběhu let projevuje nápadně v oblasti odborného studia. Studenti přicházejí na vysokou školu zpravidla vedeni zájmem o určitý obor a v jeho rámci o určitý speciální úsek. Např. je to zájem o ruskou literaturu, k vůli níž posluchač volí obor ruštinu, zájem o klinickou psychologii, který nejčastěji uvádějí u přijímacích zkoušek uchazeči o tento obor, zájem o určité historické období u posluchačů historie apod. Studovat však musejí obor v celém rozsahu. V látce je zaujmou některé problémy hlouběji, vytvářejí si jakési centrum, těžiště odborného zájmu, jež pak určuje další specializaci v rámci celého oboru. (Nemusí to být vždy původní předmět zájmu, za nímž šel na vysokou školu.)

Posluchači filosofické fakulty se podle mého pozorování rozrůžňují po intelektuální stránce ve vztahu k oboru v různé typy. Posluchači zvláště intelektuálně vyspělí si sami spontánně kladou problémy dílčí i zásadní povahy, snaží se je objasnit a pokoušejí se je řešit, i když to není jejich úkolem (tématem referátu nebo diplomové práce). Přistupují k řešení zcela samostatně. To lze ovšem

po předchozím zvládnutí větších celků látky, když už získali přehled po příslušném oboru a dovedou rozlišovat důležité od nedůležitého. Tak se projevují jednotlivci mezi posluchači, kteří vykazují sklon k teoretické práci, k práci tvořivé, když již zvládli potřebnou měrou dílčí úseky svého oboru a běžné metody, a dovedou běžně používat různých forem logického úsudku, různých myšlenkových operací.

K takovému tvůrčímu typu patří mezi studenty jedinci, kteří ve svém oboru pronikli do hloubky a jsou jím zcela zaujati. Z vlastního zájmu studují mnohem více, než se vyžaduje ke zkouškám, sami se pídí po širším a hlubším vědění. Domýšlejí souvislosti a stavějí hypotезy, projevují sklon ke spekulativnímu myšlení (v dobrém slova smyslu). Někteří z nich domýšlejí odborné otázky ještě dále a uvědomují si širší souvislosti, přesahující rámec jejich oboru. Usilují o jednotný světový názor, k němuž se na základě poučení chtějí samostatně dopracovat. Jsou to jedinci, kteří se chtějí co nejlépe přiblížit ideálu já a nevzdávají se, když narazí na překážku. Jdou za tím, co dlouho chtěli vědět a dělat, přitom se snaží své studijní povinnosti uvést v soulad s touto základní touhou svého života: plní dobře jak studijní úkoly, tak své individuální požadavky, které si sami na sebe kladou. Takových tvořivých jedinců není mezi posluchači ovšem mnoho. Oni jsou to, kdo táhnou celý kolektiv vpřed svou intelektuální náročností, samostatností myšlení, kulturním rozhledem i charakterovými vlastnostmi. Zpravidla již při příchodu na fakultu jsou nadprůměrně vyspělí a tento náskok si udržují. Liší se od průměru posluchačů nejen v odborném směru (jejich studijní výsledky jsou výborné), ale také všestranností. Právě díky znalostem z jiných kulturních oblastí dovedou vidět hlubší souvislosti i ve svém oboru, mnohstranněji využít svých vědomostí a promyšleněji řešit otázky světového názoru.

K dobrým posluchačům patří také ti, kteří pracují svědomitě a důkladně jen ve svém oboru. Jsou jednostrannější a také při vázaném systému studia silami by nestačili sledovat přednášky z jiných oborů, nehledě k časovým kolísáním. S postupem studia získávají solidní znalosti v rámci předepsaných osnov, mají dobrý přehled po svém oboru a své teoretické znalosti zpřesňují a prohlubují stykem s praxí. Budou z nich úzce, ale dobří specialisté. V otázkách světonázorových se spokojují s tím, o čem se dovidají oficiálně na fakultě, avšak přednesené názory promýšlejí, kriticky hodnotí a snaží se je uvést v hlubší vztah ke svému oboru. Nemají sklon k filosofování, teoretické závěry u nich vyplynou z praktických zkušeností. Bývají systematictí, pracovití, realističtí. Na skutečnost se dívají mediem svého oboru, který se snaží zvládnout v celém rozsahu. Proto jsou schopni postavit se k řešení problému z jakéhokoli úseku svého oboru. To ovšem neznamená, že by se u nich nevytvořil užší speciální zájem. Do této skupiny patří lepší posluchači učitelské větve.

Nelze však říci, že by všichni tito úzce odborně zaměřeni posluchači byli bez citového vzletu. Patří sem také druhá varianta tohoto typu, typ nadšených jedinců, citově prožívajících vztah k svému oboru. Častěji jsem se s nimi setkala u dívek.

Další varianta je taková, že student se citově zaměřuje k příštímu povolání. těší se na to, až bude moci působit v praxi. S tímto zaměřením jsem se nejčastěji setkala u posluchačů učitelské větve, kteří se těší na to, jak budou vychovávat mládež, ale také u uměnovědců. Nezřídka však bývají ve svém nadšení ochlazení nejasností vyhlídek v povolání. Ve svém zaměření spojují obojí: lásku k svému předmětu s přáním působit v povolání tak, aby mohli svými vědo-

mostmi a prací povznášet druhé, mládež i dospělé, na vyšší stupeň vzdělání a budít v nich lásku k literatuře, k výtvarnému umění, k hudbě, k našim dějinám.

Jiná kategorie posluchačů jsou takoví, jejichž znalosti jsou buď povrchnější, nebo mají mezery ve vědomostech, dílčí zkoušky sice absolvují (někdy je musejí opakovat), ale látku jako celek nepromýšlejí, jednotlivé úseky látky se jim náležitě nespojily vzájemnými vztahy. Mezi posluchači prospěchově slabšími nutno rozlišovat jeden druh se sníženým sebevědomím a jiný se zvýšeným. U prvního závisí neúspěch spíše na nižších intelektuálních schopnostech. Již samo osvojení teoretické látky, teorie jako taková, jim dělá potíže, potřebují si za abstraktním poznatkem vždy něco představovat, myslí konkrétně a v teorii nepružně. Pochopitelně pak mezi spolužáky myšlenkově pohotovějšími cítí, že se jim nemohou vyrovnat, jejich sebedůvěra tím klesá, a tak se ocitají v začarovaném kruhu. Těmto posluchačům je nutno stále se věnovat, dodávat jim především sebedůvěry a pedagogicky je vést od úkolů snazších k obtížnějším. V konkrétních otázkách praktických uplatňují své myšlení lépe a pohotověji.

Druhá skupina jsou ti, kteří při malých nebo povrchných vědomostech mají zvýšené sebevědomí. Jejich myšlení nejde dost do hloubky, způsob argumentace bývá subjektivistický. Ve slovních projevech bývají pohotoví, ale myšlenkový postup sklouzá k nepodstatným stránkám věci. Z učebné látky si vybírají zpravidla jen to, co je osobně zajímavé, na věc mají vždy „svůj názor“, podceňují problémy a s úsudkem bývají brzy hotoví. Bývají kritičtí, ale bývá to kritika za každou cenu, aniž se zamyslí nad meritem věci. Soustavnému vedení unikají, vymlouvají se obvykle na vnější okolnosti anebo se sebekriticky přiznávají ke svým nedostatkům, ale napravit se je nepokoušejí. U těchto studentů není hlavní nedostatek v úrovni intelektuálních schopností, jako spíše v jejich zaměření a uplatňování. Takové jedince může napravit až praxe, až budou nuceni řešit konkrétní pracovní úkoly a budou podrobeni tlaku společenských požadavků, neustále kontrolování a hodnocení. Nebezpečí je v tom, že se ovšem poučí až z vlastních chyb, které mohou způsobit objektivní škody. Ale teprve ty, jestliže vůbec něco, je přesvědčí, že nestačí samostatnost, „originálnost“ v myšlení, nýbrž že to musí být myšlení správné, tj. skutečnosti adekvátní, a to se také v praxi ukáže a ověří.

V této práci se nepouštím do rozboru inteligence posluchačů. Obecně možno říci, že student, který s úspěchem (s prospěchem alespoň průměrným) absolvoval střední školu a prošel přijímací zkouškou na vysokou školu, je na takové intelektuální úrovni, že by mohl při dnešní pedagogické péči o posluchače absolvovat vysokou školu úspěšně. Záleží pak na něm, na jeho pracovních vlastnostech (svědomitosti, pílí, organizovanosti, poměru k práci), na jeho pracovním systému, aby věnoval osvojení látky náležitě dlouhou dobu a aby také studium bylo jeho hlavním zájmem.

Citové zrání u posluchačů

Citový život adolescenta je vyrovnanější než u pubescenta. Náladovost, podмінěná interoceptivně, ustupuje a je lépe rozumově zvládnána. Také snění je zatlačováno konkrétnějším zaměřením k práci, která je usměrněna volbou povolání nebo studia.

Život vysokoškolského posluchače je zcela vyplněn studijními povinnostmi. Zaměření k práci převládá a posluchač je silně citově prožívá: radost z poznání a pracovních úspěchů, nespokojenost a rozmrzelost, když se mu studium nedaří a řešení úkolů dělá nečekané potíže, když nedovede své myšlenky správně vyjadřovat, napětí a trému před zkouškami, zklamání, když u nich dobře neobstál, zvláště když se to projeví ve snížení stipendia — to vše na posluchače citově působí.

Středoškolák má ke studiu a ke zkouškám jiný poměr než student na vysoké škole, protože je zkoušen několikrát za období a ve známce vidí adekvátní zhodnocení svých vědomostí. Na vysoké škole se s podobným vztahem ke zkouškám setkáváme hlavně u prvního ročníku. První zkoušky jsou očekávány s trémou, které se později většinou zbavují. Na známce záleží také, z důvodů stipendijních i prestižních. Avšak některé posluchače horší známky nepřipraví o jejich sebevědomí. U dobrých studentů převládá vztah k věci a záleží jim na tom, aby látku dobře rozuměli.

U intelektuálně náročných posluchačů je citovým napětím provázena i vlastní teoretická problematika, kterou si posluchač řeší, není však provázena strachem, nýbrž nelibými intelektuálními city, citem nejistoty z neujasněnosti problému. Teoretická zvědavost a radost z vlastního intelektuálního růstu se obrážejí v kvalitativně se měnícím sebevědomí; jestliže posluchač dovede své vědomosti dobře formulovat a pohotově uplatňovat v seminářích, v diskusích na schůzích ČSM, mezi přáteli a ovšem při zkouškách, zvyšuje se jeho sebecit radostí ze sebeuplatňování. Sebehodnocení je zvyšováno kladným hodnocením, uznáním a obdivem druhých. Naopak posluchači, kteří se nedovedou pohotově a vhodně uplatnit, bývají na venek zdrženliví, až zakřiknutí a ve srovnání se studenty sebejistými a odvážnými propadají citu méněcennosti. U jiných zase zdrženlivost v chování má kořen v přirozené skromnosti a nedostatku snahy se prosazovat, ale jejich projevy prosvítá vědomí vlastní hodnoty, jež nezávisí na hodnocení okolí. I u téhož studenta někdy sebecit kolísá, odrážejí se v něm především studijní, osobní a společenské úspěchy či neúspěchy.

V adolescenci se ustaluje organická rovnováha, impulsy z organismu nepůsobí již takové výkyvy nálad, citová hladina se ustaluje. Působí na ně ovšem také zdravotní stav a životospráva (odpočinek a spánek). V průběhu studijního roku se u posluchačů jeví kolísání pracovní výkonnosti. Po prázdninách přicházejí svěží a zdravotně zpevnění. Tento stav vydrží během zimního semestru, ve zkušebním období poklesá, v jarních měsících se dostavuje únava, která se stupňuje ve zkušebním období na konci roku do té míry, že někteří stěží dokončí zkoušky v termínu. Obráží se to v prospěchu. K takovému přetížení v zkušebním období nedochází u posluchačů, kteří studují průběžně. Plánováním práce se dá předcházet přemíře únavy a z toho plynoucí skleslé náladě. Ovšem dodržování pracovního programu vyžaduje volního úsilí, ale také odvádí od nepříjemných citových vztahů, přináší radost z pracovního efektu a vítězství nad sebou posiluje sebecit a kladné volní vlastnosti.

Zdravotní stav našich posluchačů není dosti uspokojivý. Vyskytuje se u nich značný počet vážnějších chorob a jejich následků. Zdravotní labilita se dá vysvětlit u nynější generace posluchačů tím, že útlé dětství prožili za války. Oslabené zdraví podvazuje pracovní výkonnost a způsobuje zdržení ve zkouškách, snižuje životní elán, vyražuje mladého člověka z běžných forem zábavy a dává špatnou perspektivu pro výkonnost v povolání.

Je možno konstatovat, že naši studenti zacházejí se svým zdravím nerozumně. Někdy až překvapuje jejich chování v případech nemoci a zacházení se svým organismem, ač základní teoretické vědomosti z biologie a fyziologie si přinášejí ze střední školy. Nutné léčení nezřídka zanedbávají a spoléhají na to, že si organismus pomůže sám.

Organický zdravotní stav je jedním z činitelů převažující životní nálady. U našich studentů převažuje produševnělá vitalita a veselost při základním vážném postoji k životu. Občasná nespokojenost se obvykle v kolektivu kompensuje, napětí se ventiluje vtipem v družném kolektivním ovzduší. Jen v ojedinělých případech se setkáváme u posluchačů s citovou strohostí a neschopností humoru. Bývají to jedinci s pocitem nepochopení a ukřivdění, kteří se kolektivu strani a vycházejí s ním jen formálně. Jsou mezi posluchači i jedinci, kteří se kolektivu nestraní úmyslně, ale také se na něj nijak neváží, stačí si se svou problematikou sami, k druhým se chovají kamarádsky a ochotně jim pomáhají. U některých spokojenost vyplývá z toho, že těžiště sebectví mají v sobě, navenek jsou otevření a přístupní. Mají porozumění a účast na osudu druhých. Jiný typ jsou veselí jedinci, kteří vyhledávají společnost a čerpají z ní podněty k veselé náladě. Je tu rozdíl v hloubce citů ve srovnání s předchozím typem. Tyto jsou povrchnější, city projevují bouřlivěji a potřebují odezvu u druhých. V kolektivu se vytváří citová atmosféra, v níž se lidé snadno sblíží a zapomínají na osobní starosti a potíže.

Vysokoškolský posluchač je zapojen do různých citových vztahů a začleněn do různého prostředí, rodinného, fakultního, kolejniho a někdy ještě udržuje kontakt s bývalou střední školou a jinými přáteli. Citové vztahy se navzájem doplňují a kříží, student se v nich citově vyžívá a většinou mu v práci nepřekáží. Někdy však jej svádějí k povrchní formě zábavy a odvádějí od práce, což se obráží v pracovním efektu. Bývá také fakultním kolektivem za to kritizován. Takové případy se vyskytly mezi posluchači se slabým prospěchem a malou sebedůvěrou, kteří se ve společnosti schopnějších soudruhů necítí rovnocenní. Kritizovány bývají také případy bezohlednosti a sobectví. I v přátelství se může projevovat egoismus často maskovanou formou: získat pro sebe co největší výhody a možnosti poznání na úkor druhých. Také práci v kolektivu se někteří posluchači vyhýbají z toho důvodu, aby se mohli věnovat studiu. Povahové nedostatky ve vztahu k lidem si studenti uvědomují spíše u druhých než sami u sebe.

Typická studentská přátelství trvají dlouho. Někdy po celou dobu studia i po odchodu ze školy. Projevují se vzájemnou pomocí a porozuměním. Slabšímu partnerovi se schopnější věnuje, pomáhá mu v přípravě ke zkouškám a snaží se pozvednout jeho sebedůvěru, dodat mu odvahy, ukázat účelnější způsob práce. Někdy se k takové výpomoci student přímo zaváže v pracovním kolektivu.

Na okolí působí nepříznivě nedostatek skromnosti, chorobná ctižádost, povýšenost, nezdravá rivalita. Pokud v ní jde o věc a ne o uplatnění vlastní převahy, nemusí dobré vztahy v podstatě narušovat. U studentů je příznačné spojování opravdového přátelství s oddaností věci, jímž se projevuje citové zrání. Osobní vztahy je obsahově obohacují a přecházejí v odbornou spolupráci, udržovanou často později na pracovišti. Hloubka přátelství se pozná zvláště za mimořádných obtížných okolností. Tehdy přítel postiženému pomáhá nést jeho starosti a účastí na jeho životním osudu jej chrání před těžkomyslností a desperátstvím. Případů obětavé péče a hluboké účasti s osudem přítele jsem mohla u studentů pozorovat celou řadu. I učitelé mohou využít přátelství pro paralelní výchovné působení.

Vážný poměr k práci a uspokojení z ní plynoucí, veselost a dobré přátelské vztahy jsou pro citový život našich studentů typické.

Během studia na vysoké škole vznikají mezi studenty erotické vztahy, které silně ovlivňují jejich práci i ostatní život. V období adolescence a rané dospělosti se vztah lásky navazuje obvykle. U posluchačů hraje láska jistou roli, ať už ji skutečně prožívají, nebo po ní jen touží. Vždy se musejí s potřebou lásky vyrovnávat.

Jestliže posluchač během tohoto období erotický vztah nenavázal, má to různé příčiny. Nejčastěji to bývá zklamání v minulých letech, že si od té doby netroufá známost navázat, spokojuje se společenskou formou zábavy a neváže se na jednoho partnera. Někdy se vyhýbá zamilování, protože si uvědomuje, že má před sebou dlouhodobé studium nebo i jiné cíle životní a nechce být zodpovědným vztahem poután. Jindy uvádí jako důvod povinnosti k rodině, které jej citově absorbují; to bývá častěji u dívek, na nichž péče o rodinu spočívá mnohem více (např. když je matka nemocná, otec ovdoví, musí pečovat o mladší sourozence apod.). Takové případy nejsou ovšem běžné. Ostatně i péče o druhé pomáhá mladým lidem v sebeutváření, odvádí pozornost od vlastní osoby a zmírňuje citové napětí z erotické nejasnosti.

Jedinci, kteří tvrdí, že po lásce netouží, jdou zpravidla za vysokými ideály, které je cele zaujmají. Konají své povinnosti svědomitě, ba přímo vzorně. Takový je případ devatenáctileté posluchačky, která je velmi zanepřázdňena rodinnými starostmi. (Matka trpí po léta srdeční chorobou, umírá na srdeční infarkt, dívka pak jezdí týdně nebo aspoň čtrnáctidenně domů na značnou vzdálenost, pomáhá otci udržovat domácnost a rozptylovat vznikající trudnomyslnost. Sama po léta trpí reumatismem a srdečními potížemi. Své povinnosti plní vzorně, studuje s výborným prospěchem.)

Posluchači trpící chronickou chorobou se zdánlivě tolik o lásku nezajímají. To je ovšem jen částečné vysvětlení. Příčina, proč se adolescent o lásku „nezajímá“, bývá v každém případě komplexní; působí tu i vliv rodinného prostředí, disharmonie v manželství rodičů, negativní zkušenosti blízkých lidí, příklady nevěry, které adolescenta odrazují. Anebo prostě to, že si nedůvěřuje nebo nenašel vhodný objekt. Studijní důvody překážkou nebývají. Vztah lásky patří k ústředním problémům života u vysokoškolských studentů a promítá se do jejich fakultního a zvláště mimofakultního života.

Láska je činitel, který utváří osobnost mladého člověka strukturujícím způsobem. Vytváří se v ní vztah k druhé osobě, v němž vlastní životní cíle se spojují s životním cílem druhého člověka. Pro přítomnost z ní milující osoba čerpá radost ze spoluúčastenství na životních osudech, takže se necítí sama, nýbrž posílena a šťastna tím, že i ona pro druhého znamená hodnotu. Příznivý vztah lásky působí sthenicky na vitální city a postoj k životu. Je východiskem z citové izolace s vlastními nejnvtirnějšími problémy, jež člověku zůstávají i uprostřed kolektivu. Tím, že se může člověk sdělovat se svými nejistotami a problémy s osobou sobě blízkou, snáší je lehčeji; také při rozhodování v životně důležitých situacích se může opřít o mínění, radu a přání svého partnera. Své city má komu věnovat a navzájem je od něho přijímá. Psychický účinek lásky se projevuje i ve zvýšené výkonnosti; mladí lidé se pracovně podporují a svými vědomostmi a úspěchy se snaží zvýšit osobní prospěch v očích svého partnera. Láska se osvědčuje jako

kompenzační činitel při obtížích nejružnějšího rázu. Působí též jako impuls pro kulturní růst.

Mladá dvojice vytváří novou sociální strukturu psychologicky charakterizovanou vědomím, že vše, co se týká mne, týká se přímo nebo nepřímo i toho druhého, že co dělám, dělám také kvůli němu a naopak. A toto „kvůli“ druhému, z lásky k němu, znamená činitele sebeutvářejícího, který určuje prožívání i chování členů dvojice. Musí brát ohled na druhého partnera, respektovat jej, vycházet mu vstříc, poněvadž se chce jeden druhému jevit co možná z lepší stránky. Přitom se učí poznávat a zacházet chlapec s děvčetem, poznává odlišnou dívčí psychu a naopak. Není to tak samozřejmé pro jedince málo společenské nebo pro ty, kteří nevyrostali v blízkosti sourozenců druhého pohlaví. Při delším trvání vztahu se nelze vyhnout střetávání názorů, členové dvojice jsou nuceni své názory hlouběji promýšlet, revidovat je, a zpravidla dochází k výsledné synthese, názorovému přizpůsobení, a tím k rychlejšímu vývoji a méně vyspělého partnera. Názorové přizpůsobení motivované citově musí pak ještě vlastním přemýšlením dozrát. V případě hlubokých názorových rozporů se dvojice zpravidla rozejde.

Spolupráce se projevuje i v oblasti kulturních zájmů. Dvojice navštěvuje společně kulturní podniky, diskutuje o obsahu uměleckých děl spojujíc zábavu s poučením. Při delší známosti si pořizují společně knihy, které jsou investicí do společné budoucnosti. Partner s menším kulturním rozhledem se snaží vyrovnat se druhému, uplatňuje se tu moment závodivosti. Nezájem o kulturní život u jednoho z partnerů může působit nepříznivě i na osobní vztah, který se pak rozpadne, anebo mladý člověk kulturně upadá a z pohodlní. U našich studentů se běžně setkávám s tím, že navštěvují kulturní podniky ve dvojicích nebo malých přátelských skupinách, ne ve větších kolektivech.

Během řady let fakultního studia mají studenti a studentky možnost poznat se navzájem s mnoha příslušníky druhého pohlaví. Dochází k přechodnému zamilování, i když ne vždy k trvalejšímu vztahu lásky. Neuspokojená touha po lásce působí na mladé lidi různě. Někteří upadají do resignace a desperátství, pokud jde o výhledy v tomto směru, jiní v tom vidí jen otázku času a příležitosti. Mladí muži mívají v tomto ohledu více sebe důvěry než ženy, pokud se nechtějí spokojit i s méně vhodným partnerem jen proto, aby byly vdané. Během studia nevyvstává ani u žen tato otázka tak naléhavě jako později v životě, protože je studijní zaměření značně absorbuje a „nemají zmeškáno“. Když kolem sebe vidí jiné dívky se šťastnou láskou nebo harmonickým manželstvím, vnucuje se jim srovnání s vlastní situací a vědomí nehotovosti osobního života, nevyřešenosti erotické otázky je pak tíží. Vidí-li naopak, jak manželství jejich známých trpí, nepůsobí jim osamění takový smutek, ba prohlášují, že jsou rády, že jsou samy, protože mají volnost v jednání, nepodléhají kontrole druhého a zodpovědnosti.

Takto věcně racionalisticky uvažuje dívka, jež prožila zklamání nebo neřešitelný vztah lásky a nechce, aby se podobná zkušenost opakovala. Touha tu ovšem zůstává a vyvstane občas naléhavěji při různých příležitostech. Jen v ojedinělých případech nedostoupí erotická touha takového stupně naléhavosti, a to tehdy, když převažuje u dívky sociálně etická láska, snaha pomáhat oběťavě potřebným lidem. Sociálně etické zaměření udržuje erotickou touhu dlouho v potencionálním stavu. Takový případ nelze nazvat nezralostí. Je to spíše pozůstatek pubertálního etického idealismu, který z touhy obětovat se pro druhé zapomíná na sebe. I v eroticko sexuální lásce je altruismus obsažen, ale je vždy spojen také se zaměřením

k ego, chce předmět lásky pro sebe, i když ve skutečné lásce chce člověk spíše dobro druhého.

Ve studentských láskách pozorujeme někdy značné sobectví u jednoho člena, které musí být vyváženo větší obětavostí, podrobností a ústupností ze strany druhého partnera. Přízpůsobuje-li se zpočátku ochotně, protože z lásky, po řadě špatných zkušeností prožívá tento stav jako útlak, dochází nejprve v jeho nitru a pak i navenek k střetávání individuálních přání a potřeb s ohledem ke druhému. Nepoměr v uplatňování vlastní individuality u obou členů dvojice se musí postupně vyrovnávat, má-li mít vztah trvání. Vyspělejší partner chce někdy „vychovat“ druhého a vyžaduje od něho jednostranné přizpůsobení, až se tento vymkne z jeho „vedení“ a vynutí si respektování své individuality.

Osobní stejnoprávnost a rovnost v požadavcích se upravuje snáze, jsou-li oba partneři studující, než je-li jeden z nich v zaměstnání, neboť nemívá vždy pochopení pro studijní povinnosti, které partnera váží i ve volných chvílích.

Průběh vztahu lásky je podmíněn různými okolnostmi. Záleží na tom, zda jde o první zamilování a první lásku, nebo má-li za sebou mladý člověk dřívější známost a s jakými úmysly se k druhé osobě přibližuje. Dále záleží na psychologickém rozpoložení, ve kterém došlo k zamilování, na morálních zásadách a příkladu z manželství rodičů, na vlivu čety a ideálu, který si student o své lásce vytvořil.

Při velkých možnostech kolektivního způsobu života na fakultě dochází ke sblížení u studentů a studentek snadno, projevuje se různou formou, od lehkého flirtu přes spolupráci odbornou i v ČSM k záměrnému vyhledávání na fakultě, při kolektivních podnicích na fakultě i mimo fakultu (při exkursích, na brigádách), přes společné zájmy až po schůzky a intimnější formy sblížení.

Neopětované lásky probíhají a odeznívají z různým psychickým účinkem. Někteří posluchači se během studia zamilují několikrát, aniž to brzdí jejich výkonnost, u jiných se neúspěch v lásce promítá do celé jejich práce a vyrovnávají se s ním velmi těžko. U dnešní mladé generace je chápání problému lásky v průměru povrchnější, ale je nutno posuzovat každý případ individuálně. Mezi studenty se setkáváme jak s případy lehkomyšlné nevážnosti, tak s oprávněným vážným přístupem k lásce, o němž svědčí již sám způsob sblížení, v němž se projevuje úcta k sobě i k druhému. Tam proces lásky postupuje pomaleji, je prožíván hluboce a především chápán zodpovědně. Výkyvy jsou způsobeny vnitřními boji, rozporem rozumu a citu, hrdostí a potřeby oddanosti, touhy po sblížení a tendence uniknout, žárlivosti a rivalitou mezi soupeři. Mladí lidé nerozumějí často sami sobě ani nechápou psychický stav druhého, takže citové vyrovnávání a psychologické zpracovávání po případě adreagování je značně zaujme.

Při navazování citového vztahu je důležitým momentem také nívó náročnosti, požadavky kladené na milovanou osobu, na její vlastnosti tělesné (krása), intelektuální a povahové. Obdiv a snaha budit obdiv — imponovat, jsou u mladistvých častou formou vznikající lásky. Projevy sblížení jsou u dnešních studentů kamarádké bez formalit a etikety. Citové vztahy se u mladých lidí nezdá komplikují, když student lásku jednoho odmítá a po jiné marně touží. Láska se často vyvine z přátelství, v němž jeden člen hrál úlohu důvěrníka pro nešťastně zamilovaného.

Hloubka citu se v lásce projevuje v tom, jaký význam má její prožitek pro celou osobnost, jak se promítá v jejím prožívání a jednání, jaké míry oběti je schopen milující člověk pro to, aby si žádoucí bytost získal a udržel, jaké ústupky

jí k vůli je ochoten dělat, eventuálně jiné naskytující se možnosti odmítat. V tom všem se projevuje citové zrání osobnosti pro vztah lásky.

Známkou zralosti je také zodpovědnost za jednání vůči partnerovi a schopnost soustředit se na jeden objekt, fixace lásky k jedné osobě. To platí především pro vnější chování, ale také pro intrapsychické řešení v prožívání, které usměrňovat je těžší pro muže při jejich častějším polygamním založení. K sexuální složce musí v lásce přistoupit ještě vyšší citová vazba na základě hodnocení kvality partnerovy osobnosti a jejího jedinečného významu pro milujícího, aby došlo k fixaci lásky i vnitřně, tak, aby se všechny složky osobnosti zaměřovaly k milovanému objektu. Hodnocení se neděje jenom ze stanoviska přítomnosti, nýbrž anticipačně, ve fantasii si promítáme splnění přání a tužeb do budoucnosti, jež očekáváme právě od této milované osoby.

Náš výzkum nebyl přímo zaměřen na sexuální problémy vysokoškolských studentů. Vycházíme jen ze svého pozorování chování studentů, z jejich individuálních sdělení, a z nepřímých zpráv o životě studentů na fakultě i mimo fakultu. Jak si mladá dvojice milenců sexuální otázku řeší, je individuálně rozdílné. Obecně lze poznamenat, že sexuální soužití před manželstvím přináší s sebou značné komplikace společenského rázu. Z hlediska zrání osobnosti znamená podle D. Lagache (cituje Hubert, str. 517) úplnější adaptaci na ženu, event. na muže, specifické přizpůsobení, které však není úplné jako u manžela této ženy, nebo manželky tohoto muže. Je to řešení provisorní, ne definitivní. Vyrovnávání se sexualitou je pochopitelně u mladých mužů obtížnější nežli u mladých žen. U těchto bývá naopak touha po dětech někdy silnější nežli vlastní sexuální potřeba. U studentek je řešení této otázky odsouváno pokud možno do manželství v příštích letech po dokončení studia. Avšak rozumnost ve vztahu eroticko-sexuálním často selhává. Tuto otázku nelze řešit jednostranně z hlediska fyziologického, to by znamenalo biologisaci problému, který je zároveň problémem psychologickým a etickým, morálněspolečenským.

Manželství u vysokoškoláků není dnes považováno za výjimku jako v dřívějších dobách a počet studentských manželství vzrůstá, jak případů, kdy oba manželé studují, tak hlavně těch, kdy jeden je již v zaměstnání.

Manželství znamená fixaci sexuality a lásky na jednoho muže a jednu ženu. Psychologicky znamená také vytváření společného životního plánu, vzájemné přizpůsobení. Ale aby manželé pochopili nutnost vzájemné ústupnosti a omezení vlastní individuality, aniž by byl dotčen jejich sebecit, předpokládá se práce na sobě: znamená to prakticky myslet v duálu, cítit a jednat se zřetelem k oběma. Je to psychosociální rozšíření já na novou strukturu „my oba“, „já i ty“. Tato struktura se vytváří již ve vztahu lásky, ale mnohem více se dotváří při stálém manželském soužití. Vzájemné psychické vztahy se stávají složitějšími, protože individuální prožívání u jednotlivých členů dvojice zůstává, musí se však neustále vcítovat a vmýšlet do druhého a počítat s jeho odezvou i za jeho nepřítomnosti. Znamená to sebekontrolu z předpokládaného stanoviska partnerova a podle jeho hodnotícího kritéria. Ale naopak poskytuje tato vazba také oporu v případě nerozhodnosti a objektivnější možnost posuzování. Vypělejší partner přitom ovlivňuje a podněcuje k rozvoji méně vyspělého, jsou-li však nevypělí oba, tento stav se fixuje. Nevypělý jedinec má co dělat sám se sebou a nemůže se starat náležitě o druhého. Ten mu uniká, po případě jeho chování interpretuje jako nezájem o svou osobu, nedostatek lásky, až dojde k odcizení a rozchodu.

Jednou z příčin ztroskotání v manželství může být také velké zaneprázdnění neodkladnými pracovními úkoly, které znemožňuje bezprostředně odstraňovat nedorozumění a předcházet rozladám, zůstávají pak nevyrovnané, nedořešené „resty“, jež časem navrší mezi oběma stranami přehradu, kterou již nedovedou odstranit. Je pak nasnadě, že chtějí zrušit svazek, v němž se ztratilo vnitřní spojení a je pocítován jen jako vnější formální pouto. Dochází k tomu i v případech, kdy se mladá dvojice brala z lásky; ale neznali jeden druhého a hlavně nevyznali se sami v sobě a nedovedli se trpělivě soustavně jeden druhému přizpůsobovat.

Krise je u studentských manželství podmíněna a komplikována většinou také tím, že manželé nemají vlastní existenční základny a neustále na ně doléhají neodkladné povinnosti. Příležitost kompensace citových rozlad ve společnosti studentů přispěje k snadnému rozhodování pro rozchod. Je to ovšem projev nezralosti pro manželství. Pro studenty je příznačné, že v době nejintenzivnějšího intelektuálního kvasu se musí současně vyrovnávat s nejhlubšími vztahy osobními. Musí si zvykat na stálou blízkost svého partnera, někdy na změnu domácího prostředí včetně praktických starostí, jež dvojici odvádějí od teoretické problematiky. Za příznivých okolností je to práce radostná a znamená další sblížení. Často však hmotné a společenské komplikace se obrážejí nepříznivě v citovém životě i pracovní výkonnosti.

Spoolečenské zrání spočívá v tom, že uzavřením manželství se dvojice i formálně odpojuje od rodičů a přejímá povinnosti a zodpovědnost za oba. Úspěchy i neúspěchy partnera se manžela nyní přímo dotýkají, zvláště studují-li na jedné škole. Ve zkuškovém období se napětí stupňuje a naopak zase při vzájemném pochopení může být přítomností a účastí druhého kompensováno. Mají-li mladí lidé sklon druhého v lásce idealisovat, dochází v manželství k desilusi, jeden druhého začne chápat reálněji. Láska pak nabývá nových forem a musí se projevit hlavně dobrou vůlí, vzájemnou pomocí a pochopením. Potřeba porozumění, ochrany a opory se musejí projevit v jednání.

Situace psychicky i společensky komplikovanější nastane pro manžele, když přijde dítě. Pracovně to znamená u studentů zdržení od povinných studijních úkolů, ovšem nepoměrně více pro ženu, což se obráží v nespokojenosti s pracovními výsledky, hlavně u muže. Kolise studijních a rodinných povinností, zvláště vůči dítěti, nezůstane bez vlivu na obojí.

Dalším činitelem nepříznivě působícím na rozvoj mladých manželství je společně hydlení dvojice s rodiči jednoho z partnerů. Proces mnohostranného přizpůsobování bývá ztížen názorovými rozporů mezi oběma generacemi, při čemž rodičovská generace se dívá kritičtěji na nového člena rodiny a vlastní příslušník neumí vždy zaujmout úlohu zprostředkovatele. Způsob uplatňování názorů starší generace bývá často autoritativní. Tento komplex příčin vyvolává konfliktové situace až neurotisaci mladé dvojice, žijící pod tlakem stálých neodkladných úkolů.

Jen tam, kde manželství bylo brzy konsolidováno, někdy již před příchodem studenta na vysokou školu, zavedený způsob života přetrvává i po dobu studia, aniž manželství i studium utrpělo.

Sem spadá otázka vdaných žen intelektuálek. U pozorovaných případů provdaných studentek se ukázalo, že inteligentní mladá žena si při dobré vůli ví rady i ve zcela nových situacích, jaké s sebou přináší vedení domácnosti, eventuálně péče o dítě, že si dovede práci zorganizovat a rodinné úkoly zvládnout i při

studiu. Nelze ovšem nevidět, že ji množství povinností někdy nervově a fyzicky vyčerpává.

Psychické zrání vysokoškolských studentů, a také dozrávání pro manželství, je dlouhodobý proces, i když fyzická zralost pro manželství v adolescenci je. Dozrávání jedinců s vysokými intelektuálními požadavky se děje na jiné úrovni psychické a kulturně sociální. Zrání v citové oblasti znamená uplatňování rozumového a volního postoje vůči vlastním citům; mladý člověk o nich přemýšlí, rozumově kontroluje a snaží se je vůlí ovládat. To platí také o sféře eroticko-sexuální.

Otázku lásky si dnešní studentská mládež řeší zcela samostatně, po svém, jen výjimečně do ní zasahují rodiče domluvou, varováním a nejčastěji tím, že brání studentovi uzavřít sňatek před dokončením studia. Mladí lidé si však nedají vždy říci a dostávají se tak do životních komplikací. Na příklad studentka ze třetího ročníku je postavena před dilema buď pokračovat ve studiu nebo zachránit manželství a zanechat studii. Po roce odloučeného pobytu manželů se přestěhuje za manželem, jde učit na osmiletku a studium dokončuje dálkově. Citová nevypěstlost posluchačů se obráží také někdy v malé znalosti a pochopení citového života druhých, který vidí zjednodušeně a zkresleně. Také v navazování citových vztahů by měli být zodpovědnější.

Zklamání v lásce nebo odmítnutí může být za čas kladně přetvořeno a přehodnoceno. Je-li však chápáno jako důsledek nedostatku vlastní hodnoty, obráží se v sebecitu, v osudovém citu beznaděje a v některých případech vedlo i k traumatizaci. K jeho překonání je zpravidla potřeba delší doby a distance místní, která u studujících na téže fakultě není možná. Rozumným řešením je pak přetvoření vztahu v přátelství a ponoření se do práce.

Pro citový život posluchačů v průběhu fakultního studia je obecně důležité to, jak mají rádi svůj předmět, jak je těší práce, jaký mají vztah k nejbližším lidem na svém oboru, k učitelům a jaké mají vyhlídky na uplatnění do budoucnosti. U našich posluchačů převažuje kladná životní nálada, dočasně přicházejí také výkyvy v opačném směru, provázené skepsí. V ojedinělých případech vidíme i citovou otupělost až cynismus. Tyto zjevy u mladých lidí zarážejí, stávají se z nich někdy objektivističtí profesionálové bez citového vztahu k předmětu a k lidem. Při intelektuálním zvládnutí látky musí ratio převládat, jde však o to, aby předmět se nestal pouze předmětem a nepřestal být hodnotou. Naštěstí se takový postoj k oboru vytváří jen u ojedinělých posluchačů. U většiny je to vztah celé osobnosti, tedy také citový.

Struktura posluchačovy osobnosti

Osobnost studentova v průběhu studia na vysoké škole prochází značnými změnami. Určujícím činitelem je samo studium, jeho obsah, vědecké poznatky a osvojení si vědecké metody, organizace práce na fakultě a způsob života ve studentském kolektivu. Posluchač si osvojuje vědecký způsob myšlení, rozvíjí se analyticky syntetická schopnost jeho myšlení, a s tím složitost, hloubka a hlavně kritičnost. Celé jeho studium je určováno představou cíle, za kterým jde a pro nějž studium na vysoké škole má být přípravou. Zaměření k budoucímu povolání se během studia více konkretisuje, student se od původních více méně neurčitých přání přibližuje k uskutečnění svého životního cíle. V práci se zdokonaluje, naučí

se studovat, zacházet s vědeckou literaturou a pokouší se řešit odborné problémy. V tom se projevují různé stupně samostatnosti. Diplomová práce a pak závěrečné zkoušky jsou prověrkou jeho vědomostí a odborné vyspělosti.

Po celou dobu studia studuje marxismus-leninismus, získává si ucelené vědomosti z tohoto oboru, a hlavně se utváří jeho postoj ke skutečnosti a marxistický světový názor.

Postupně, jak získává přehled po vědním oboru, který je předmětem jeho studia, utvářejí se jeho odborné zájmy, směřuje ke specialisaci. Studovat ovšem musí svůj obor v celém rozsahu. O jeho uplatnění v povolání však nerozhoduje pouze jeho speciální zájem, nýbrž i jiní společenská činitelé, kteří provádějí distribuci absolventů. Do budoucnosti se posluchač dívá s napětím a očekáváním přičteného místa, které je dočasně zatlačeno do pozadí prací k závěrečným zkouškám. Neurčitost vyhlídek v povolání působí na posluchače depresivně.

Nejnápadnější změna se u posluchače projevuje v oblasti intelektuální, která je v tomto období nesporně dominantou jeho osobnosti. To ovšem neznamená, že by posluchač byl typem rozumového člověka, že by rozumové hledisko vždy v jeho prožívání a jednání převládalo. To by neodpovídalo ani věkovým zvláštěnostem tohoto období, kdy adolescent si vytváří postoj k lidem, jednotlivcům, fakultnímu kolektivu i k širší veřejnosti. Je to postoj také citový, resp. citově volní, ale je korigován rozumovým poznáním, rozumem; je to vztah nikoli fantasijně citový, nýbrž skutečnosti adekvátnější, reálný. Vysokoškolský student se vyrovnává a intelektuálně zpracovává podněty a problémy společenské zároveň s problémy z oblasti odborné vědy a kulturního života. Tak se zároveň rozvíjejí jeho zájmy a sklony, charakterové vlastnosti a utváří se celková struktura jeho osobnosti.

Jeho hlavní životní činností v tomto období je studium. V tomto směru je také proces jeho utváření a zrání nejintenzivnější a nejnápadnější. Žije v kolektivu a spolupracuje s ním, musí se vyrovnávat se vztahy k lidem, učitelům, jednotlivým studentům a jejich kolektivu. Zároveň na něj působí dále vliv jeho rodiny, pokud k ní má — a to je většinou — ještě životní vztahy. Kromě citové reakce na ně učí se poznávat a chápat jejich povahu a životní osudy, získává schopnost jim rozumět a jednat s nimi. Vytvářejí se přátelské vztahy mezi studujícími, jež namnoze přetrvávají i po odchodu z fakulty v přátelské spolupráci odborníků v povolání. Ti se pak vrací a přináší své zkušenosti z pracoviště a dále se teoreticky vzdělávají v kontaktu s fakultou, vzájemně se pracovní podporují a ovlivňují (kroužky absolventů při katedrách).

Adolescence je doba hledání, navazování a řešení osobního vztahu lásky. Vysokoškolská studenti na ni kladou značné požadavky. Chtějí nejen vztah citový, resp. citově pudový, ale i zájmovou a názorovou příbuznost a porozumění pro svou práci a pro své ideály.

Student si zvyká brát na sebe povinnosti nejen své, ale i kolektivní. V odborném směru získává systematické vědomosti, promýšlí je ve vzájemných souvislostech a promítá jejich aplikaci na konkrétní jevy ve společenské praxi. Zavedení provozních praxí během studia má spojení teorie s praxí usnadňovat a zkušenosti z praxe získané mají opět prohloubit jeho teoretické vědomosti a ovlivnit jeho produktivnost. Postupně dospívá k samostatnějšímu způsobu práce ve studiu a při řešení teoretických problémů. Ke svému citovému životu zaujímá rozumnější postoj (rozumnost), lépe chápe druhé lidi, což se promítá v kolektivním způsobu života a práce mezi studenty, nepodléhá tolik schematisaci

a idealisaci v osobních citových vztazích a v hodnocení lidí se více uplatňuje kritický způsob myšlení.

Soustavnou prací se ustavují pracovní návyky a utvářejí pracovní vlastnosti, vytváří se zaujetí vztahu ke společnosti, smysl pro povinnost, zodpovědnost a uvědomělost. Cíl, jehož se student snažil svou prací dosáhnout, uvádí ve vztah k potřebám společenského života: chce být svou odbornou, pedagogickou a osvětovou prací prospěšný společnosti. Při své konkrétní práci studijní se postupně k tomuto cíli vědomě zaměřuje, to znamená, že je schopen dálkové, dlouhodobé integrace. Ta se projevuje i v tom, že plní úkoly ukládané školou a spontánně si samostatně ukládá vlastní úkoly za tím účelem, aby se co nejlépe odborně připravil pro příští povolání. Jeho způsob myšlení a práce se osamostatňuje. V jeho práci se uplatňují nejen intelektuální schopnosti, ale prožívá ji také citově, má hluboký, opravdový zájem o věc. Uvědomělost se přitom projevuje jako zodpovědnost nejen z hlediska přítomnosti, ale i vzhledem k budoucnosti. Je to znakem zrání osobnosti jako celku po všech stránkách: zraje tu osobnost odborníka, který si uvědomuje zodpovědnost za svou práci přítomnou i příští a povinnost plnit svěřenou společenskou funkci, a pracovat na svěřených úkolech zodpovědně.

Tato rozumově pracovní dominanta osobnosti (termín Rempleinův) se u vysokoškolského studenta vytváří v průběhu let. V prvních ročnících jsou posluchači spíše zaměřeni jen k bezprostředním úkolům ukládaným studijním řádem; svůj konečný cíl sice neztrácejí ze zřetele, ale je neurčitý, schematický a ustupuje dočasně do pozadí. Své ostatní zájmy, jak osobní, tak kulturní, koordinují se studiem a jemu podřizují. V krátkodobé integraci zaměření osobnosti stále převažuje, i když dočasně podléhá výkyvům, ústřední studijní zájem. To platí hlavně o kulturních zájmech našich studentů, které jsou bohaté: jimi se rozšiřuje kulturní rozhled všeobecně a přímo či nepřímo se prohlubuje i chápání společenské funkce vlastního oboru v soustavě společenských věd.

Posluchač se nevyžívá jen svou prací intelektuální, nýbrž prožívá také intenzivně kolektivní život na fakultě, ať už jde o vztahy individualizované anebo kolektivní skupiny, v nichž převažuje kamarádký, soudružský poměr a vytvářejí se vztahy přátelství a lásky. V náročnosti studenta na úroveň partnera po stránce rozumové a charakterové se také projevuje vyspělost jeho osobnosti. Osobní vztahy studenty většinou citově značně zaujmají a musí je postupně uvést v soulad s pracovními úkoly a společenskými požadavky. Volbu partnera provádějí studenti se zaměřením do budoucnosti a v některých případech uzavírají sňatek ještě před ukončením studia. V jiných případech se spokojují jen přátelskými vztahy a definitivní volbu partnera odkládají.

Během vysokoškolského studia se vlivem získaných poznatků, četby, diskusí, konzultací a vlastním přemýšlením vytvářejí u posluchačů kritéria pro hodnocení skutečnosti. Kritéria vědecké práce získávají při odborné výuce, kritéria pro společenskou praxi jsou vytvářena výukou v marxismu-leninismu, ověřována vlastními zkušenostmi a konfrontací se společenskou praxí. Estetická kritéria si osvojují poznáváním a prožíváním uměleckých děl, četbou a sledováním diskusí z této oblasti. Ve styku s lidmi se učí chápat a hodnotit člověka netoliko podle principů, ale podle jeho práce, způsobu života a z jeho životní historie. Jde o to, aby v jednání a v posuzování lidí se řídil také zásadami etickými. Vytváří si konečně i přiměřenější kritérium pro posuzování vlastní osoby podle svých pracovních výkonů, po případě společenských úspěchů. K sebekritickému postoji přispívá také to, jak je hodnocen druhými, studentským kolektivem

a učители, kteří jej při výuce a celkové výchovné práci mají k sebekritickému postoji vést. Stupeň náročnosti u studenta se postupně koriguje, učí se klást nároky na sebe, spoléhat se na sebe a nést za svou práci a jednání zodpovědnost.

Zpracovávání podnětů, s nimiž se posluchač musí v průběhu studia vyrovnávat, je dlouhodobý, dynamický proces růstu a zrání; je to získávání poznatků i práce na sobě, provázené intrapsychickým napětím. Kromě odborné přípravy učí se student chápat širší hospodářskopolitické a kulturní souvislosti a uvědomuje si postupně význam svého oboru a odborné práce ve společenském životě, pro který se teoretickým studiem připravuje. Je schopen přijímat společenské úkoly za své, zodpovědně je plnit a svým společenským začleněním a svou konkrétní prací v povolání sloužit našemu společenskému zřízení a budování socialismu.

Literaturu z důvodu úspory místa neuvádím. Je uvedena ve větší nepublikované práci, z níž je tento článek výňatkem.

Л. КОЛАРЖИКОВА

К ПСИХОЛОГИИ ЛИЧНОСТИ. ЛИЧНОСТЬ СТУДЕНТОВ ФИЛОСОФСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Проблема личности относится к центральным вопросам в психологии. Психическая жизнь человека, психические процессы, функции и свойства являются проявлением его личности. Индивидуум становится личностью в обществе, в активном контакте с другими людьми и, главным образом, под влиянием воспитания. Его физические свойства, особенно свойства нервной системы, также отражаются в его поведении и образе жизни. У него есть свои биологические потребности, модифицирующиеся обществом, у него есть свои общественные и культурные потребности; их удовлетворение является движущей силой его трудовой деятельности. Личность развивается во всех отношениях. Чем высшего уровня человек хочет достигнуть, тем больше продолжается его психическое и социальное развитие. Вышеприведенная работа занимается последним фазисом достижения зрелого возраста — постпубертальным фазисом.

Эта работа посвящена личности студента философского факультета. Она является результатом наблюдения студентов во время работы автора в вузе и индивидуального исследования студентов философского факультета в г. Брно (в 1953—1956 гг.). Наблюдение проводилось при помощи руководимого автором разговора с отдельными студентами, добровольно подвергшимися исследованию, и проверочного разговора с другими работниками факультета (функционеры Чехословацкого Союза Молодежи и руководящие педагоги). В этой работе автор дает сокращенное изложение своей прежней, более подробной работы, в которой она подробно занималась всем, что оказало влияние на формирование личности студента во время его учебы на факультете. Мы узнаем, что оказало влияние на выбор предмета изучения и на жизненный план студента, влияние личности учителя и Чехословацкого Союза Молодежи.

(В первой, более обширной работе автор также исследует взаимоотношения между студентами, влияние семьи, материальные условия и другие факторы.)

Наблюдая развитие различных сторон и свойств студентов, автор занимается процессом зрелости их интеллектуальных способностей, их мировоззрения, чувств и чувствительных отношений (дружба, любовь, брак), воли и характера студентов, их культурными интересами и культурной самостоятельностью. Наконец автор дает краткую характеристику структуры личности студента. Казуистика в вышеприведенной работе не приводится. (Она содержится в ее первоначальной, более обширной работе.)

Так как учеба является доминирующей деятельностью студента вуза, развитие его интеллектуальных способностей проявляется ярче всего. Характерные черты мышления формируются у студентов путем усвоения научных знаний и научного метода работы. Они избавляются постепенно от ошибок преждевременной генерализации, статического

понимания явлений и „линейного“ мышления. Они усваивают диалектический способ мышления, понимание явлений действительности в их генезисе и коррелятивности. Отдельные знания объединяются у них постепенно в систему знаний как по их собственной научной специализации, так и в области вспомогательных наук и общих закономерностей развития природы и общества, которые им дает изучение марксизма-ленинизма. Развивается аналитическая и синтетическая способность мышления, способность к систематическому специальному наблюдению преимущественно в области их собственной научной специализации. Тонкая дифференциация мышления, способность находить проблемы и критичность имеют место во всей интеллектуальной деятельности студентов (не только в их специализации). По отношению к теоретической работе можно различать среди студентов следующие типы: весторонний тип, имеющий склонность к теории, односторонний тип, имеющий склонность к специальности (в нем объединяется интерес к теории и к практике), тип, стремящийся к будущей практической деятельности; для него учеба является средством достижения будущей профессии. Последний можно разделить на тип с рационально-волевым отношением к учебе и на тип скорее с эмоциональным отношением к нему. Студенты постепенно применяют свои способности мышления также по отношению к людям, становятся критичными и самокритичными, превращаются в интеллектуально развитых людей.

Эмоциональное развитие студентов проявляется понижением колебания в настроениях и большей способностью владеть своими чувствами. Интеллектуальные чувства, радость из трудовых успехов, эмоциональное напряжение (особенно во время экзаменов) являются попутным явлением учебы, отношение дружной общности и товарищество являются характерными для студенческого коллектива. Более глубокие индивидуальные отношения дружбы и, главным образом, любви имеют значение для психического и социального развития личности студента в смысле взаимного приспособления и самообладания по отношению к другому и из-за него. В любви и особенно в браке, в который сегодня студенты вступают гораздо чаще, чем в прошлом, создается новая структура двух молодых людей с общей жизненной целью и с похожими друг на друга и дополняющимися интересами. Они оказывают на студентов обозримое влияние с точки зрения роста их взглядов и интересов и приводят к компенсации их эмоциональной жизни, у них развивается совместная ответственность. Процесс эмоциональной зрелости студентов сказывается также в их стремлении подчинять свои чувства осознанной объективной необходимости.

Психическое и социальное развитие сказывается в общей структуре личности студента. Постепенно расширяется его кругозор преимущественно в его учебной специализации, он становится специалистом, желающим своей работой служить обществу в будущей профессии. Чувство долга и ответственности проявляются в его отношении к настоящей и будущей работе и к обществу. Научно обоснованное мировоззрение, принятие общественных целей и специальная подготовленность к профессии делают студента способным сознательно и ответственно выполнять задачи, поставленные перед ним обществом, строящим социализм.

(Перевод: Йиржи Бронец)

L. KOLAŘIKOVÁ

A CONTRIBUTION TO THE PSYCHOLOGY OF PERSONALITY

(The Intellectual and Emotional Ripening of Student.)

The problem of personality belongs to the basic questions of psychology. The mental life, psychic processes, functions and qualities are expressions of man's personality. The individual's personality matures in society, through intercourse with other people and especially through upbringing and education. His bodily qualities, too, especially those of the nervous system, are reflected in his behaviour and experience. He has his biological as well as social and cultural, needs, modified by the society; the endeavour to satisfy these needs being the driving force of his actions. Personality develops in all respects. The higher the level man wants to reach, the longer his psycho-social development. It is the last phase of this development, the adolescence, the present paper deals with.

It studies the personality of the student of the Philosophical Faculty. It offers the results of an observation of students carried out in the course of the authors teaching activity at the university, as well as the results of observations carried out individually on various students

of the Brno Philosophical Faculty (in the years 1953—1956). The latter observations were based on controlled conversations with individual volunteers and checked upon in conversations with other members of the Faculty (functionaries of the Czechoslovak Federation of Youth, leading teachers of the study groups). The present paper is an abridgement of a more extensive work of the author, in which the influences a student of the Philosophical Faculty is subjected to are treated in detail. It deals with the influences that play a role in the student's choice of the subjects of study and in the crystallization of the student's plans for life, and with the influences exerted by the personalities of the teachers and by the Czechoslovak Federation of Youth. The more extensive work treats of the relations between students and of the influences exerted by the family, the material circumstances and other factors.

In following up the development of various traits and qualities of the students the present paper pays attention to the ripening of intellectual abilities and views of life, further to the emotional ripening and emotional relations (friendship, love and marriage), the ripening of the student's will and character, his cultural interests and creative abilities. Finally, it briefly characterizes the structure of the student's personality. It does not, however, deal with individual cases. These have been given wide attention in the more extensive work.

As the predominant occupation of a university student are his studies, the development of his personality is most striking in its intellectual aspects. The acquiry of scientific knowledge and methods leads to correct thinking. They gradually get rid of fallacies, such as hasty generalisations, static apprehension of reality and one-sided reasoning. The students acquire the dialectic way of thinking, learn to perceive the phenomena of reality in process of their development and in their interrelations. The items of partial knowledge are slowly giving way to systematic knowledge acquired through the study of student's special and auxiliary subjects, as well as through the study of the general laws of the development of nature and society as they are accounted for by Marx-Leninism. The ability to apply both the analytic and synthetic ways of reasoning, and the ability of systematic research (especially in regard to the student's subjects of study), are being developed. Gradually the ability of fine logical differentiation and that of perceiving problems and approaching them critically come to be exhibited by all the intellectual activities of the student (not only by those that are called forth by his own subject of study). According to the ways of tackling theoretic work, the following types of students can be established: the student displaying versatile theoretic interest, the one whose theoretic interest is one-sided (and connected with the interest in the practical side of matter), and the one who pursues his studies merely to prepare for his future vocation. The last of these types covers students with a rational-voluntary, and students with a rather emotional, attitude towards the pursued studies. Even in relation to the other people, the students gradually acquire the ability of critical judgment, they themselves becoming self-critical and people of common sense.

The emotional ripening of the student manifests itself in lessened emotional lability on the one hand, and in greater control of emotions on the other. Intellectual emotions, pleasure derived from success in one's work, emotional tension (especially during examination) are phenomena accompanying the pursuance of studies; companionship is a typical feature of the students' collective life at the faculty. Deeper individual relations of friendship, and especially love, are of importance for the psycho-social ripening of student's personality, because they entail the necessity of accommodation and self-control in regard to the partner. In love, and especially, in married life (the number of students' marriages is definitely higher with the present generation than with their predecessors), a new dual structure is being formed, the structure of the pair, i. e. of two people with a common aim in life and with similar and complementary interests. All this stimulates the development of the views and of the interests of the two partners, brings about emotional compensation, and creates common and mutual responsibility. The students' emotional ripening is also to be seen in their endeavour to submit their emotions to objectively recognized necessities.

The psycho-social ripening manifests itself in the general structure of the student's personality. His mental outlook widens especially in his branch of study; he is becoming an expert who desires through his expert work to serve the society. The sense for duty and responsibility reflects itself in his relations to work and society both present and future. The scientifically founded view of life, the adoption of social aims, and his expertness make the student a personality able to fulfil with conviction and responsibility the tasks imposed upon him by a society that is heading for, and building up, socialism.